

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ
ІНДУСТРІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ОСНОВАМ ДЕКОРАТИВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ**

Світлана Кучер, кандидат педагогічних наук, асистент

*кафедри педагогіки і методики трудового навчання
Криворізького державного педагогічного університету*

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ
У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ ІНДУСТРІАЛЬНО-
ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ОСНОВАМ ДЕКОРАТИВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ**

У статті розглядається технологія вивчення петриківського розпису для студентів індустріально-педагогічних факультетів, який сприятиме розвитку композиційного відчуття, художньо-творчої уяви, ознайомить з духовними і матеріальними цінностями національної культури.

Постановка проблеми. Одним із головних завдань сучасної освіти є виховання у молоді національної гідності та усвідомлення необхідності відродження і збереження національної художньої культури.

Необхідно активно готувати майбутнього вчителя до роботи, спрямованої на національне виховання школярів, формуючи практичні вміння з певного виду художнього ремесла.

Досвід свідчить, що студенти першого – другого курсів індустріально-педагогічних факультетів мають слабку художню підготовку. Це пов'язано з тим, що в більшості загальноосвітніх шкіл недостатня увага приділяється художньо-естетичному розвитку учнів, а при наборі абітурієнтів на спеціальність “Трудове навчання” художня обдарованість та відповідні здібності не враховуються. Проте вивчення планів підготовки та навчальних програм, досвід практичної діяльності в школі підтверджують, що для успішної педагогічної роботи майбутній вчитель трудового навчання повинен мати сформований естетичний смак, розвинені художню уяву та художньо-творчі вміння.

Отже, ми поставили перед собою завдання: обґрунтувати можливості засвоєння майбутніми вчителями обслуговуючої праці законів декоративного мистецтва та набуття ними творчих умінь створювати художні композиції виробів, що відповідають цим законам та національним традиціям.

Досвід підтверджує, що вивчення основ композиції декоративного мистецтва зі студентами ускладнюється на початку деякими небажаними явищами, що вже сформувалися у сфері їхніх художніх потреб, смаків, суджень. Влучно визначені дослідником сучасної

естетичної культури В.В.Журавльовим, ці недоліки характеризуються як поверховий характер інтересу до мистецтва, “культурне міщанство”, дилетантське “всезнання”, претензії на оригінальність, які виражаються в гарячковому прагненні аби-чим і будь-якою ціною відрізнятись від інших [2, 195]. На нашу думку, усуненню цих негативних явищ сприяє художня грамотність, високий рівень знань у різних мистецьких галузях, усвідомлення цінності народного мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам художньо-творчої підготовки майбутніх учителів до професійної діяльності присвячені останні наукові дослідження у галузі педагогіки: М.М.Кир’ян (формування естетичних почуттів у майбутнього вчителя комплексом мистецтв); С.О.Лавриненко (підготовка майбутніх учителів початкових класів до національного виховання учнів засобами мистецтва); З.В.Резніченко (мистецький декоративно-ужитковий компонент у змісті професійної підготовки майбутніх учителів початкових класів); М.О.Сова (інтеграція художньо-культурологічних знань у системі професійної підготовки вчителя гуманітарних дисциплін) та ін.

Незважаючи на різнобічну розробленість проблеми художньо-творчої підготовки вчителя, це питання лишається актуальним, коли йде мова про майбутнього вчителя трудового навчання. Близькими до розв’язання означеної проблеми є здобутки педагогів-науковців Ю.Ю.Белової (формування національних цінностей у студентів – майбутніх учителів трудового навчання в процесі художньо-трудової діяльності); Г.А.Хоменко (студентські творчі авторські лабораторії як інноваційна форма художньо-трудової підготовки майбутніх учителів); С.П.Павх (інформаційні

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ
ІНДУСТРІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ОСНОВАМ ДЕКОРАТИВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ**

технології підготовки вчителя обслуговуючої праці до викладання декоративно-ужиткового мистецтва); В.П.Титаренко (художньо-творчі проекти з українських народних промислів); О.М.Торубара (психолого-педагогічні основи проведення занять з декоративно-прикладного мистецтва); Л.В.Оршанського (технології контролю й оцінювання результатів навчальної художньо-трудої діяльності студентів). Та все ж деякі аспекти художньої підготовки майбутніх учителів у них не враховано.

Мета статті. Зважаючи на потреби навчально-виховного процесу підготовки вчителів трудового навчання, ми присвятили цю статтю технології вивчення петриківського розпису студентами індустріально-педагогічних факультетів (ІПФ), що, на нашу думку, сприятиме розвитку композиційного відчуття, художньо-творчої уяви, а також ознайомить із духовними і матеріальними цінностями національної культури, прилучатиме до її збереження і розвитку. Розповсюдження народного петриківського розпису ми вважаємо необхідним для Дніпропетровщини, оскільки збереження цієї декоративної техніки та художнього ремесла є регіональною гордістю та культурним надбанням усієї нації.

Виклад основного матеріалу. Переконавшись, що вивчення теоретичних основ декоративної композиції так само необхідне, як і опанування різноманітних технік обробки матеріалів, спонукало нас розробити методичні рекомендації для проведення занять з відповідної теми до курсу “Основи образотворчого мистецтва”, що вивчається студентами другого курсу ІПФ. На вивчення вищезгаданої навчальної дисципліни відводиться 36 годин практичних занять, тому значна їх частина використовується для вивчення особливостей декоративної композиції.

Теоретичні основи композиції сучасного декоративного мистецтва сформувалися завдяки традиційному народному мистецтву, і все багатство мотивів, образів, способів оздоблення, створене різними народами, складає величезну базу для індивідуальної творчості.

Тісний зв'язок усіх видів народного мистецтва – вишивки, килимарства, декоративного розпису, витинанки тощо – слугує базисом для опанування майбутніми вчителями трудового навчання композиційними основами художньо-декоративних виробів. Як доведено науковими дослідженнями, цінність і цілісність народного мистецтва пов'язана із ручним виробництвом і пристосуванням людини до навколишнього природного середовища: люди виготовляли

необхідні речі, засоби праці з доступних натуральних матеріалів і прикрашали їх, наслідуючи красу природи. Саме це дозволило кожній нації, регіону створити неповторну цілісну систему художньо-утилітарних речей, в якій можна розпізнати характер людей і природи.

Вагомий внесок у вивчення українського народного мистецтва, зокрема його композиційних особливостей, зробили науковці Є.Антонович, Р.Захарчук-Чугай, М.Станкевич, С.Танадайчук, П.Ганжа, О.Найден та ін.

Яскравим і самобутнім серед багатьох витворів українського народу є петриківський розпис. Завдяки досліднику народної культури Д.Яворницькому, який “відкрив” світові петриківських майстрів, а також діяльності багатьох поколінь художників, “петриківка” сьогодні залишається багатим джерелом художньо-естетичної насолоди.

Виникненню твору декоративно-прикладного мистецтва передують складний творчий процес: художник втілює свій замисел, власну художню ідею засобами даного виду мистецтва. Основа цього творчого процесу – пошуки гармонії композиції, орнаментального ритму, кольору і матеріалу. На даному етапі важлива не тільки конкретна інформація, що міститься в зображуваних елементах, але і той декоративний образ та емоційний настрій, які художник прагне передати різними художніми засобами.

Відомо, що композиція – це певний порядок розміщення, співвідношення елементів зображення, який надає твору гармонійної цілісності. Композиція декоративного твору – це ритмічно організоване членування його площини, коли всі орнаментальні або зображувальні елементи виконані в єдиних художніх і технічних прийомах та підпорядковані загальному художньо-декоративному задуму. Іншими словами, це внутрішній взаємозв'язок матеріалу, художніх засобів та ідейно-образного змісту.

Як зауважив С.В.Танадайчук, “традиційні народні майстри ніколи не вживали слова “композиція” і не розуміли його значення. Але властиве їм почуття гармонії підказувало правильне рішення всіх законів мистецтва” [6, 4].

У мистецтвознавчій літературі неодноразово підкреслювалося, що для повноцінної художньої діяльності особистості необхідна певна база знань у галузі художньої культури. Теоретичну основу знань з народного декоративно-ужиткового мистецтва складають закони народного мистецтва, дотримання яких є запорукою високого рівня майстерності у художньо-творчій діяльності, розвитку художніх здібностей і смаку особистості.

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ
ІНДУСТРІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ОСНОВАМ ДЕКОРАТИВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ**

Послідовність вивчення основ декоративної композиції студентами побудована за логікою її законів та закономірностей (узагальнених професором М.Є.Станкевичем): ознайомлення з основними законами народного декоративно-ужиткового мистецтва (законами традиції, цілісності і тектоніки); опанування законів композиції у декоративно-ужитковому мистецтві (законами масштабу, пропорційності, контрасту); засвоєння композиційних прийомів (ритму, метричності, симетрії та асиметрії, статичності і динаміки, центру); засвоєння і практичне використання засобів виразності (фактури, текстури, кольору, графічності, пластичності, ажурності).

Обсяг статті дозволяє нам розглянути лише деякі з етапів вивчення основ декоративної композиції майбутніми учителями трудового навчання.

Ознайомлюючись із законом традиції, студенти повинні усвідомити, що художні традиції сформувалися у колективній творчості, тому не допускали “розпорошення” найцінніших художніх надбань. “З покоління в покоління, повторюючи відповідні художні моделі, народні майстри вдосконалювали їх форму (конструкцію), збагачували декор” [1, 244]. Такими “художніми моделями” в петриківському розписі були “мальовки” (мальюнки на тонкому папері, що виконувалися спочатку природними барвниками, а пізніше – дешевими аніліновими фарбами – “манійками”). Розпис заповнював практично увесь внутрішній простір хати: під, комин, покуття, мисник, стіни, простір над вікнами та “по кухах”. Саме тому характерними композиціями стали: імпанція рушників, килимів на папері, стрічки-фризи, вазони-букети, гілочки з квітами. З початку ХХ ст. мальовки починають користуватися великим попитом і досить швидко поширюються за межі Петриківки.

Одним із канонів “петриківки” стало зображення рослинно-квіткового орнаменту. Рослинні орнаментальні сюжети взагалі є характерними для народного українського мистецтва. Як вважають науковці, рослинний орнамент у мистецтві східних слов’ян з’явився у Х – ХІІІ ст., хоча особливого характеру і поширення набув у ХVІІІ – поч. ХІХ ст. у вишивках. Наприклад, збереглися орнаменти, де квіти набувають вигляду багатопелюсткових розеток; часто зустрічається мотив “витка гілка”, що зображується у вигляді зігнутого нескінченного стебла, від якого у різні боки, чергуючись у певному ритмі, відходять листя, квіти, бутони, грона винограду; улюбленими мотивами для рушників є дерева з мальовничими кронами, вазони і букети.

Найбільш величним мотивом розпису вважається “дерево життя” або “вазон”, який міг зображатися у вигляді самостійної композиції або ж бути елементом нескінченної орнаментальної стрічки. В Україні образ “дерева життя” має чітко виражене фольклорне походження. Цей мотив – один з найбільш розповсюджених у народному мистецтві, його можна знайти на вишивках, витинанках, килимах, кераміці, розписах на скринях, віконцях тощо. “Вазон” також поширений в орнаментах народного мистецтва багатьох народів Європи.

Рослинні мотиви та образи широко представлені в українському фольклорі. З давніх-давен, з глибин століть до нас дійшли легенди, перекази та повір’я, пов’язані з багатьма квітами. Майже в усіх жанрах усної словесності рослинна символіка є одним із важливих образно-виражальних засобів.

До традицій петриківського розпису відносять також і “художньо-технологічні рецепти і прийоми виконання” [1, 243]. Відомо, що на початку розвитку розпису фарби були переважно природного походження: сажа, кольорові глини, сік лободи, ягоди бузини, відвар цибулиння, сік вишень, шовковиці, кручених паничів, пелюсток соняшника, пасльону тощо. Пізніше почали застосовувати анілінові барвники. Рослинний сік часто змішували з білою або червоною перетертою глиною, товченими вулинами чи сажено, що давало можливість майстриням одержувати широку палітру різноманітних кольорів та їх відтінків. Тому розпис двома – трьома фарбами майже не зустрічається. В’язучою речовиною слугували яєчний жовток, молоко або природний вишневий клей – таким способом виготовлялися темперні фарби.

Малюнок наносили за допомогою пензлика з болотного оситнягу, іноді малювали просто ганчіркою, а деякі деталі, дрібні елементи композиції вимальовували саморобними тоненькими пензликами з котячої шерсті, а грона калини – кінчиком пальця.

Закон *цілісності* у декоративно-ужитковому мистецтві уособлює єдність утилітарного і декоративного, форми і декору. Цілісність у народному мистецтві охоплює такі надструктури, за висловом М.Є.Станкевича, як середовище, житло, інтер’єр; побутовий посуд, начиння, костюм [1, 245]. Самостійно добиваючи інформаційний матеріал про особливості житлових будівель, інтер’єру, господарського начиння, костюмів певного регіону України і порівнюючи їх із природними умовами проживання, студенти формують уявлення про цілісність народного

ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ ІНДУСТРІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ ОСНОВАМ ДЕКОРАТИВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ

мистецтва. Засвоюючи цей закон, студенти аналізують твори народних майстрів з позиції цілісності їх структури та підструктур: оздоблення та призначення, форми та декору; елементів і частин форми, елементів і мотивів орнаменту, колориту і тональності тощо.

Ще один з головних законів композиції – “тектоніка – гармонійна залежність формотворення”. *Закон тектоніки* сприяє доцільному вибору структури і конструкції твору. З точки зору закону тектоніки в народному мистецтві, ця залежність поєднує наступні послідовні категорії: “функція → матеріал → структура → конструкція → форма” [1, 246].

У практичній діяльності студентів відбувається засвоєння композиційних прийомів (ритм, метричність, симетрія, асиметрія, статика, динаміка, центр). Багаті можливості для цього створюються тими композиційними формами, що традиційно використовуються у петриківському розписі. Наприклад, ритм як чергування елементів у просторі може бути гарно проілюстровано петриківським “бігунцем” (найпростіша стрічкова композиція у петриківському орнаменті, що має вигляд стебла із листям і квітами, бутонами чи ягодами) або “фризом”. Асиметрію доцільно вивчати на матеріалі таких традиційних для “петриківки” композицій, як “гілочка”. Це асиметрична врівноважена композиція, рівновага в якій досягається урівноваженням великої квітки – меншою, пишною листя – дрібними елементами, і, найважливіше – пружним вигином стебла, що “тримає” композицію і орієнтує у просторі. Прикладом симетричної побудови можуть бути композиції – “букет”, “рушничок” та ін.

Центр композиції чітко прослідковується у “килимку” – прямокутній композиції мальовки, в якій наслідується орнаментальна побудова килима, тобто присутній орнамент-розетка в центрі, а по периметру розміщена кайма (як правило, бігунець або фриз).

Методи організації діяльності студентів, що застосовуються в особистісно орієнтованому педагогічному процесі, включають створення проблемних ситуацій, спонукання до пошуку альтернативних рішень, виконання творчих завдань, кооперацію учасників творчого процесу, стимулювання ситуацій взаємодопомоги. Також застосовуються суто художні методи – наслідування та стилізації.

Найголовніший спосіб впливу на усвідомлення художнього методу – це зразок, приклад, демонстрування прийомів, наслідування майстра, оголошення досвіду, творчого шляху,

особливостей індивідуальної манери визнаних майстрів. Прийомам декоративної техніки навчаються переважно методом наслідування. Студенти ознайомлюються з багатоманітністю сюжетів, специфікою поєднання фарб, намагаються наслідувати елементи розпису з готових зразків та поєднувати їх у власних композиціях. Важливо, щоб студенти зрозуміли ті особливості народного життя, які зумовлювали необхідність дотримуватися традицій і розвивати їх власною творчістю. У цьому педагог повинен орієнтувати їх на вивчення творчості відомих майстрів петриківського розпису – Т.Пати, Н.Білокінь, Ф.Панка та ін.

Коли студенти намагаються відтворити ті форми, кольори, які бачать у творах народних майстрів, вони поступово вчать змінювати їх по-своєму, пробувати інші поєднання квітів з листям. Таким чином можна уникнути “сухого” копіювання, що гальмує творчий розвиток.

При переході від засвоєння традиційних прийомів зображення у петриківському розписі до наступного, більш творчого рівня, велике значення має розвиток навичок стилізації, творчої інтерпретації природних форм відповідно до характеру розпису.

Мистецтвознавець О.Матковська, вивчаючи символіку в українському декоративному мистецтві, дійшла висновку, що матеріал символіки рослинного походження (декоративно перероблені квіти, плоди, листки, гілки різних рослин) відрізняється від природних форм або зовсім не збігається з ними. Це пов’язується з декоративною стилізацією, коли “більшість квітів зображається ніби в поздовжньому розрізі або побаченими зверху, листя – розгорнутим у фас” [4, 40].

Традиційний і сучасний петриківський орнамент характеризується як рослинний, переважно квітковий. Він ґрунтується на уважному вивченні реальних форм місцевої флори та створенні на цій основі фантастичних форм квітів (наприклад, “цибульки” або “кучерявки”), що не існують у природі. Зображаючи явища місцевої флори і фауни, народні майстри Петриківки не копіювали природу, а творчо переосмислювали її образи відповідно до народних ідеалів та уявлень про красу. Гармонійне поєднання в петриківському орнаменті рослинних мотивів, багатого декору, вироблений стиль зображення і значні можливості для індивідуального творчого прояву забезпечують цьому виду мистецтва широку популярність на довгий час.

Широке застосування у петриківському

**ВИКОРИСТАННЯ ПЕТРИКІВСЬКОГО РОЗПИСУ У НАВЧАННІ СТУДЕНТІВ
ІНДУСТРІАЛЬНО-ПЕДАГОГІЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ
ОСНОВАМ ДЕКОРАТИВНОЇ КОМПОЗИЦІЇ**

розписі мають мотиви садових (жоржини, айстри, польпани) і лугових (ромашки, волошки) квітів та ягід калини, полуниці винограду. Характерним для петриківського орнаменту є також зображення акантового листу, так званої “папороті” – бутонів та перистого ажурного листя.

Чудовим прикладом декоративної стилізації рослинних форм при опануванні студентами композиційних основ петриківського розпису можуть стати роботи художників Г.Соколенко “Василики”, “Жоржини”, “Кульбаби”, Н.Тимошенко “Кульбаби”, М.Тимченко “Помідори”, В.Павленко “Будяки та маки”, В.Глуценко “Майори” та ін. [5, 6].

Наприкінці вивчення теми “Основи декоративної композиції” студенти виконують контрольну роботу у вигляді індивідуального проєкту станкового чи монументального розпису. Теоретичні знання з основ композиції оцінюються на основі тестів або завдань з аналізу художніх творів. За результатами оцінювання окремих елементів творчої роботи над композицією виваровується загальний бал.

Двома балами оцінюється знання: 1) назв найпростіших елементів розпису (зернятко, криве зернятко, травичка, вільний мазок, зведення, гілочка, кружки і крапочки тощо); 2) видів композицій, традиційних для петриківського розпису мальовок (фриз, хвиляка, гілочка, букет, вазон, килимок, панно); 3) головних елементів композиції (центр, ритм, симетрія, динаміка тощо); 4) назв флори (дерев, квітів, різних рослин рідного краю), найбільш поширених і уживаних в розписах відомих майстрів; 5) особливостей декорування помешкання розписом: місця нанесення, композиція, виготовлення фарб, виконавці; 6) символічного значення рослин, використання рослин у народних обрядах та святкуваннях.

Студенти можуть отримати по одному балу за уміння: 1) добирати та виготовляти інструменти для малювання; 2) готувати темперну фарбу; 3) правильно й точно зображати найпростіші елементи відповідно до традиційних вимог; 3) створювати з найпростіших елементів зображення квітів, плодів, листя – традиційні їх варіанти (пуп’янок, ягоди, цибулька, кучерявка тощо); 4) створювати нескладні композиції за зразком чи за схемою (бігунець, фриз, гілочка); 5) дотримуватися послідовності виконання розпису; 6) створювати традиційну петриківську композицію (букет, рушничок); 7) чітко і правильно виконувати мазки та лінії зведення в орнаментах; 8) гармонійно поєднувати складні кольори; 9) використовувати різноманітні прийоми

малювання в одному творі і взагалі в творчій роботі (допускається наслідування майстрів петриківського розпису); 10) створювати нові рослинні форми петриківського орнаменту, стилізуючи натуральне листя, квіти, плоди традиційними способами і засобами; 11) передавати настрій, стан живописними і графічними засобами; 12) оздоблювати розписом ужиткові речі (календар, закладка, листівка, ілюстрація книжки тощо) та елементи будівель (монументальний розпис).

Висновки. Таким чином, використання петриківського розпису у навчанні студентів основам декоративної композиції є доцільним і ефективним, оскільки цей вид декоративного розпису гармонійно поєднує традиції українського мистецтва, достатньо зрозумілу символіку і доступну для виконання техніку. Окрім того, у народному розписі міститься вагомий запас для творчих варіацій у вираженні авторської ідеї. Вивчення студентами індустріально-педагогічних факультетів основ декоративної композиції, коли теорія поєднується з практичною діяльністю в матеріалі, сприяє упорядкуванню їхніх уявлень про красу і доцільність декоративного оздоблення речей, підвищенню художньої культури. Перспективною є організація творчого використання студентами отриманих знань та умінь, наприклад, застосування композицій петриківського розпису у вишивці, флористичі та інших видах художньої творчості, які опановують майбутні учителі обслуговуючої праці.

1. Антонович Є.А., Захарчук-Чугай Р.В., Станкевич М.Є. *Декоративно-прикладне мистецтво*. – Львів: Світ, 1993. – 242 с.

2. Журавлев В.В. *Мир художественной культуры* – М.: Мысль, 1987. – 237 с.

3. Кириченко М.А. *Український народний декоративний розпис: Навч. посіб.* – К.: Знання-Прес, 2006. – 228 с.

4. Матковська О.О. *Символіка в українському декоративному мистецтві // Оновлення змісту, методів та організаційних форм художньо-естетичного виховання учнів та студентської молоді: Збірник наук. праць*. – Рівне: Наук. зап. Рівненського педінституту, 1998. – Вип. 3. – С. 38 – 49.

5. *Петриківка: Альбом репродукцій / Упоряд. - ред. колегія*. – Дніпропетровськ: ВАТ “Дніпрокнига”, 2001. – 216 с.

6. Танадайчук С.В. *Декоративне мистецтво: Розпис. Пластика. Витинанки. Писанки*. – К.: Видавничий Дім “Соборна Україна”, 1998. – 48 с.